

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN ÖRGÜTLENME VE YÖNETİM YAPISI İÇİNDE KULÜPLERİN YERİ

Ali ÇİFTÇİ*

Özet

Türk siyasal hayatında önemli bir yer tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın (İTC) çeşitli yönleri hakkında çok sayıda bilimsel ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunların çoğu İT'nin kuruluşu, kurucularının hayatı, 2. Meşrutiyet ilanında örgütün rolü, örgütün yönetim kadrosu ve yönetilme şekli gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır. İT'nin örgütsel yapısı ve özellikleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak İT'nin toplumla temas kurmasında önemli bir ayağı olan ve bugünkü ifade ile yan kuruluş diyebileceğimiz kulüplerin yeri ve önemi ile ilgili pek fazla çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışma bizce özgünlük taşımaktadır.

Çalışmada öncelikle İT'nin kuruluşu, amaçları, örgütlenme ve yönetim yapısı hakkında tanıtıcı bilgiler verilmektedir. Ardından bu yapı içinde İT'nin, Tarık Zafer Tunaya'nın kitabında ve Kâzım Karabekir'in İT ile ilgili kitabında metinleri verilen 1909, 1911 ve 1913 Tüzükleri incelenerek kulüplerin nasıl düzenlendiği ele alınmaktadır. Karşılaştırmalı olarak incelenen tüzüklere, hatıralara göre ve diğer kaynaklar ışığında temelde siyasal bir örgüt olan İT'nin kulüplerinin yapılanması, çalışmaları, amaçları ve siyasal etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada İT Kulüplerinin, 1932'den itibaren tek partili dönemde CHP'nin yan kuruluşu olarak etkinlik gösteren Halkevlerine benzerliğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler

İttihat ve Terakki, İttihat ve Terakki Kulüpleri, Halkevleri, Yan Kuruluşlar.

THE STAND OF CLUBS IN THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS PARTY'S ORGANIZATION AND ADMINISTRATION STRUCTURE

Abstract

There have been numerous academic studies about the Committee of Union and Progress/s Party (CUP) that holds an important place in Turkish Political History. Many of these studies have deeply focused on issues, namely the foundation of the CUP, the life of its founders, the role of party during the 2nd Consitutional Monarchy, its executive team. In addition, the studies regarded to the CUP's organizational structure and features are also

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi, aciftci@gumushane.edu.tr.

available. However, there has not been excessively worked on the role and importance of subsidiary organs or clubs which helped the party's contact with community. Because of this reason, this study is of originality.

In this study, firstly, it will be knowledged about the foundtion of the CUP, its objectived and structure of its organization. Afterwards, the CUP's 1909, 1911, 1913 regulations are addressed by examining how CUP's subsidiary organs were regulated. Comparative study on the regulation, memories and other resources in the light of the structure, activities, objectives and political influence of the CUP's subsidiary is aimed to uncover. In the study, it will also try to show the similarity between the CUP's subsidiary organs and Republican People Party's subsidiary organs, since 1932, named Halkevleri founded in the single party era.

•
Key Words

The Committee of Union and Progress, The Committee of Union and Progress Clubs, People's Houses, Subsidiary organs.

GİRİŞ

1889'da gizli bir örgütlenme olarak Askerî Tıbbiye'de kurulan ve 1908'de son şeklini ve ismini alana kadar birçok değişiklikler geçiren İTC, ancak 2. Meşrutiyetin ilanından sonra yasallığa kavuşmuş ve kulüp ve merkezlerini de serbestçe açabilmiştir. Faaliyete geçtikten sonra kulüpler çeşitli etkinliklerle İTC'nin toplumda tanınmasına, güçlenmesine hizmet etmiştir. Siyasal amaçları olan bir örgüt olarak kurulan İTC, toplumsal tabanını genişletebilmek ve kök salabilmek için 1909 sonrasında kulüpleri etkin olarak kullanmıştır. Cemiyetin kulüpleri hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır. Oysa örgüt yapısı içinde kulüplerin nasıl bir yer tuttuğunun ortaya çıkarılması gereklidir.

Kulüpler, siyasal çalışmalardan çok sosyal-kültürel işlevler üstlendiği için elimizdeki çalışmada konuya bu yönde ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Sosyal yardım, eğitim, sağlık, çeşitli spor dalları gibi alanlarda kulüplerin etkinliklerine değinilmiştir.

Bir yan kuruluş olarak İTC'nin kulüpleri ile CHP'nin Halkevleri/Halkodaları arasında etkinlikleri ve yüklendikleri işlevler bakımından dikkat çekici benzerlikler vardır. Bu benzerlik, CHP'nin zihni ve fikri olarak İTC geleneği ve mirası üzerinde kurulmuş bulunmasının dışında ayrıca siyasal bir kuruluşun sosyal amaçlı yan kuruluşundan beklenenlerin aynı olması ile açıklanabilir. Bu nedenle çalışmada bu benzerlik üzerinde de durulmuştur.

1-İTC'NİN KURULUŞU VE AMAÇLARI

1908'den 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin kaderine egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1889'da İstanbul'da Askerî Tıbbiye'de İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali, Mehmet Reşit gibi Askerî Tıbbiye öğrencilerince kurulmuştur (Temo 2000: 13-15; Reşid Bey, 1993: 10; Akşin, 2006: 35). İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (İOC) adıyla kurulan örgüt, 1895'te Ahmed Rıza'nın teklifi ve girişimleriyle Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adını almıştır (Hanioğlu, 1989: 180; Alkan, 2009: 115). 1895 yılına ait olduğu sanılan ve Cemiyetin kuruluşunu da ilan eden, Tunaya'nın Beyanname (Tunaya 1988, C. 1: 39); Hanioğlu (Hanioğlu TDV İslam Ansiklopedisi C. 23: 477) ile Akşin'in nizamname (Akşin 2006: 43) (tüzük) dediği belgede kuruluşun amacı mevcut hükümetin insan haklarını ihlal eden, Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve ülkeyi yabancı tasallutu (*tahhaküm, birini*

rahatsız etmek-www.sozluk.net) altına sokan yönetim usulünün eleştirisiyle birlikte vatandaşları uyarma olarak belirtilmektedir (Akşin 2006: 43). Kuruluşa ilişkin bu belgenin dışında Cemiyet'e ait ilk tarihi belgelerden biri de 30 Eylül 1895'te Ermenilerin Babialı'ye Baskın düzenlemesi üzerine Müslüman ve Türkleri Cemiyetten haberdar edip buna katılmaya çağıran bildiri niteliğindeki beyannamedir (Temo 2000: 42).

1908(1324) yılına ait Terakki ve İttihat Cemiyeti Teşkilatı Dahiliye Nizamnamesi'nde de ayrıca milletin temel ve siyasal haklarına kefil olan 1293 (1876) Kanun-u Esasi'sinin yürürlüğe konması ve uygulanmasının Cemiyetin esas maksadı olduğu belirtilmektedir (Karabekir 1982: 497).

Hazırlanmasında Mülkiye Mektebi öğrencilerinin de bulunduğu ilk tüzüğün 1895'te yazılmasından dolayı bazı tarihçilerce İTC'nin resmen kuruluşunun 1895 sayılması gerektiği de ileri sürülmektedir (Aksoy, 2008: 15). Anılan belgede Fransız Devrimi'nin sloganları olan hürriyet-eşitlik-kardeşlik(uhuvvet) kavramlarında kardeşlik yerine adalet konularak hürriyet-eşitlik-adalet kavramları kullanılmaktadır. Ancak Cemiyet'in açıkça belirtilmeyen amaçları arasında 2. Abdülhamit'i devirerek meşrutiyeti tekrar getirmek de vardı. Cemiyetin Paris'teki yurtdışı kolunun başkanlıklarını sırasıyla Ahmet Rıza, Mizancı Murat Bey ve Çürüksulu Ahmet Bey (Paşa) yapmışlardır (Karabekir, 1982: 483-488).

Bu Cemiyet daha sonra, 1906'da Selânik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (OHC) ile birleşerek son şeklini almıştır. OHC'ni ise Mehmet Talât Bey (daha sonra Talât Paşa), İsmail Canbolat, Mithat Şükrü (Bleda), Bursa'lı Tahir, Naki, Rahmi Bey ve diğerleri kurdular. 10 kurucudan 7'si asker, 3'ü sivildi (Tunaya 1989, C. 3: 15). OHC'nin amacı da hürriyet ve meşrutiyeti getirmek ve ordunun (dolayısıyla ülkenin) yönetiminde alaylılar yerine eğitilmiş ve disiplinli mektepli askerleri söz sahibi yapmak idi (Lewis 1991: 203). Hürriyetin ilanından sonra Cemiyet, Ahmet Rıza'ların 1895'te kabul ettiği ismi alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmaya başlamıştır (Karabekir 1982: 187, 353).

İTC'nin kuruluşunda rol sahibi olanlardan ve Cemiyet tarihi ile ilgili bir eserin müellifi olan Kâzım Karabekir, İTC düşüncesinin ortaya çıkışını, Avrupalı devletlerin Osmanlı devletine bağlı yaşayan farklı etnik ve dinî unsurları ayrılıkçı yönde tahrik etme girişimlerine karşı vatansever kişilerin ülkenin gerçek sahibinin millet olduğunu göstermek amacıyla açıklamaktadır (Karabekir, 1982: 31).

2-İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ÖRGÜTLENME VE YÖNETİM YAPISI

İTC'nin örgütsel yapısı ve yönetim şekli yıllar içinde sürekli değişim geçirmiştir. Cemiyet, ilk kuruluşunda *Heyet-i İdareler* (Yönetim Kurulları) eliyle yönetilmektedir. Merkez olan İstanbul'da bir Merkez Yönetim Kurulu, taşrada ise bunun icraî (*yürütme, uygulama organları-www.sozluk.net*) vasıtaları olan Yönetim Meclisleri bulunmaktadır. Yönetim Meclisleri Merkez Yönetim Kurulu'nun aldığı kararları taşrada uygulamaya koyacaktır. Yönetim Kurulu bir başkan ile dört üyeden oluşmaktadır. Üye sayısı arttıkça Yönetim Kurulu üye sayısı da arttırılmaktadır.

Yönetim Kurulu'nun 5 üyesi aynı zamanda Cemiyet üyeleri için 5 ayrı kol demektir (Akşin 2006: 44). Örgütlenme bu kollar üzerinden yapılmakta ve Cemiyet üyesinin rakamla belirtilen kimliği bu kol numarası ile birlikte o koldaki kaçıncı üye olduğunu işaret eden kesirli sayıdan oluşmaktadır. Örneğin 4. Kolda 120. Sıradaki bir üyenin rakamla ifade edilen kimliği 4/120 şeklindedir. Cemiyetin ilk kurucusu kabul edilen İbrahim Temo 1/1 numaralı üyedir (Temo 2000: 17).

Eylül 1907'ye gelindiğinde Cemiyetin örgüt ve yönetim yapısında bir değişme ve farklılık görülmektedir. 1907 yılındaki birleşmeden sonra Cemiyetin iki tane *Merkez-i Umumîsi* (Genel Merkez) ortaya çıkmıştır: Birisi Paris'te olmak üzere *dış Genel Merkez*, diğeri ise Selânik'te *yurtiçi Genel Merkez*. Cemiyette 1909'a kadar *Kâtib-i Umumîlik* (Genel Sekreterlik), 1912'ye kadar da *Merkez-i Umumî* de *Reis-i Umumîlik* (Genel Başkanlık) yoktur (Akşin 2006: 231).

İTC'nin son dönemindeki üç büyük liderinden Talât Paşa, anılarında Cemiyet'in örgütsel yapısının 1913-14 yıllarında son şeklini aldığını belirterek biri Meclis'te diğeri dışarıda olmak üzere iki bürosu bulunduğunu kaydetmektedir. Talât Paşa, Meclis içindeki büroyu "Fırka İdare Heyeti" olarak adlandırıp bunun görevinin parti işleriyle uğraşmak olduğunu, Meclis dışındaki "Merkez-i Umumî"nin ise seçim ve propaganda işlerini yürüttüğünü belirtmektedir. Talât Paşa, her yıl Kongre tarafından seçilen Meclis-i Umumî'yi ise her ikisinin de üstüne yerleştirmektedir (Talât Paşa 2000: 43). Meclis-i Umumî, 1913'ten itibaren Reis-i Umumî'nin yönetimindedir.

Selânik'te Genel Merkezi bulunan Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin vilayet, liva, kaza, nahiye ve köylerde bulunan teşkilatlarına *merkez* denilmektedir. Merkezler, *esas teşkilat* denen yapıyı meydana getiren yapılardır (Tunaya, 1988, C. 1: 52). Esas Teşkilat, bir Heyet-i İdare, 3 nefer Heyet-i İdare Mülazımları, bir veya daha fazla Heyet-i Tahlifiyeler (Cemiyete Kabul ya da Yemin Ettirme Heyetler) ile oluşturulur. Tahlif heyetleri, ilginç semboller ve ritüellerle Cemiyete yeminle üye kazanan birimlerdir. Bir tahlif töreninde

kullanılan malzemeler bir masa ve üzerinde bir röver, bir kama, bir Kur'an, yemin ettirecek olanların giydiği kırmızı önlükler, yüzlerine taktıkları üç siyah peçedir (Karabekir 1982: 170, 178-180).

İTC'nin daha alt birimleri de vardır. Bunlardan ilginç birisi *Fedai Şubeleridir*. Fedai Şubeleri, ilk defa 1908 basımlı dahilî nizamname ile (içtüzük) oluşturulmuştur (Hanioglu TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23: 480). Bunlar Cemiyetin mukaddes kabul edilen maksatları uğrunda hayatlarını feda etmeyi vicdanî arzusuyla kabul edenlerden oluşmaktadır (Tunaya 1988, C. 1: 55). Fedai Şubeleri doğrudan doğruya İdare Heyetleri tarafından yönetilirler ve isimlerini yalnızca İdare Heyetleri bilebilir. Yapılması gereken fedakârlık Merkez Heyeti kararıyla belirlenir. Bu görev bir kişinin gücü yetecek bir görevse kura ile bu iş birisine verilir. Ancak yapılacak iş birden fazla kişiye ihtiyaç gösterirse Fedai Şubesi'nce icra olunur. Görevine kayıtsız kalan ya da görevini zamanında yapmayan fedailerle ilgili olarak Tüzüğü'nün 53. ve 54. Maddelerinde ağır hükümler bulunmaktadır. Bayar anılarında, 53. ve 54. Maddelere değindikten sonra "...bu maddeler icraat hakkında bize sarîh bilgi vermektedir" diyerek görevine kayıtsız kalanların 24 saat içinde uğrayacağı akıbetin öldürülme olduğu imasında bulunmaktadır (Bayar 1997, C. 1: 93). Bir başka eski İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın da anılarında Cemiyet hakkında bilgiler aktarırken Cemiyete kötülük edenin, onun buyruklarına uymayanın Cemiyetçe ölüme hükümlü olacağını belirtmektedir (Yalçın, 2000: 28). Cemiyetin fedaileri, Cemiyetin dışa dönük amaçları için olduğu gibi Cemiyet içi hesaplar için de kullanılmıştır. Tunaya'ya göre disiplinli bir parti olan İTC'nin bu disiplini gerektiğinde fedai sistemiyle sağlanmıştı (Tunaya 1989 C. 3: 214).

İT'nin fedaileri, Teşkilat-ı Mahsusa kurulduktan sonra bu teşkilatın *komitacıları* olmuşlardır (Akbal 2014: 25-26). Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi konusunda ise tartışmalı bilgiler bulunmakla birlikte fiilen varolan bir yapılanmanın bu adla ilan edildiği tarih olarak Kasım 1913 (Kösoğlu 2008: 268), Ağustos 1914 (Tunaya 1989, C. 3: 276; Akbal 2014: 25-26) ya da Kasım 1914 ayları (Özdağ, *Türkiye'de Yeniçağ*, 11.12.2014) söz konusu edilmektedir. Talât Paşa ile Enver Paşanın karihasından (*düşünme gücü*-www.sozluk.net) doğan (Vardar, 2003: 387) ve Harbiye Nazırı Enver Paşaya bağlı olarak kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucuları Süleyman Askerî, Atıf (Kamçıl) Bey, Aziz Bey, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir'dir (Tunaya 1989, C. 3: 277). Teşkilat-ı Mahsusa'nın belli başlı komitacıları ise Yakup Cemil, Rusuhi Bey, Atıf Kamçıl, Kuşçubaşı Eşref, Kuşçubaşı Hacı Sami, Eyüp Sabri, Sapançalı Hakkı, Kara Kemal, Yenibahçeli Nail ve diğerleridir (Akbal 2014: 26-27). Bunlardan Atıf Kamçıl, Manastır Şubesi'nde Fedai Şubesi kendisine bağlı olan Kâzım

Karabekir tarafından tahlif edilerek bu şubeye alınmıştır. Atıf Bey, Meşrutiyetin ilanı için Resne’li Kolağası Niyazi Beyin 3 Temmuz’da başlattığı isyanı (Ahmad 2013: 20) bastırmak amacıyla Sultan Abdülhamit’in görevlendirdiği Manastır Kumandanı Şemsi Paşayı vurarak İttihatçılara büyük bir destek sağlamıştır (Karabekir 1982: 181-182, 220, 536-539). Atıf Bey, hem 1908 seçimlerinde ve Sultan Abdülhamit tahtta iken hem de Cumhuriyet’ten sonra 1939 ve 1943 seçimlerinde milletvekili seçilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1959 C. XXIII: 320-324).

3-İT’NİN YAPISINDA CEMİYET-FIRKA İKİLİĞİ

2. Meşrutiyetin ilanı ve seçimlere kadar Cemiyet kimliğine sahip olan örgüt, seçimlerle birlikte Meclis-i Mebusan’da mebuslarla temsil edilmeye başlanınca bir çelişki yaşamaya başladı: İT bir cemiyet (dernek) miydi yoksa bir fırka (parti) miydi? Cemiyet-Fırka ikiliği tartışmaları uzun süre İT gündemini ve ülke kamuoyunu meşgul etmiştir (Yalçın 2000: 84). Bu çelişkili duruma son vermek için 1908 Kongresi’nde alınan karar gereği Meclis-i Mebusan’da bulunan ve İTC’ye üye olan mebusların İT siyasi partisi adı altında çalışacakları kabul edilmiştir. 1908 Kongresi’nde yeni bir siyasi program kabul edilmiştir. Tüzük de 1909’da buna göre yenilenmiş ve Tüzük’te bazı değişiklikler yapılmıştır.

1909 Kongresi sonrasında Cemiyet ile Fırka Meclis Grubunun ayrı ayrı tüzüklere sahip olması benimsendi. Genel Merkez üyelerinin isimlerinin gizli tutulmasına ve Cemiyete girişteki yemin uygulamasına son verildi. Tunaya’nın deyişiyle bu ayrım sonucunda yine de ağır basan Cemiyet idi. Cemiyet Fırkayı kontrol ve gözetim altında tutmaya gayret ediyordu. Çünkü Cemiyet daha eskiydi ve kurtarıcı bir maziye sahipti (Tunaya 1989, C. 3: 200). Kulüpler kanalıyla toplumda kök salmıştı. Cemiyet-Fırka ayrımında Cemiyet bir taban işlevi görüyordu. Fırka ise Cemiyete bağlı bir siyasi kol gibi idi. H. Cahit Yalçın, İT’nin kendisini sadece bir siyasal parti olarak ilan edip “cemiyet” niteliğine son verildikten sonra bile güçlü İttihatçılık ruhunun mistik bir güç gibi etkisini sürdürdüğünü, dolayısıyla parti üzerinde cemiyet ruhunun uzun süre etkili olduğunu kaydetmektedir (Yalçın 2000: 84-85).

1910 Kongresi, Genel Merkez üye sayısını 3’ten 7’ye çıkardı. Ayrıca Cemiyet, 1910 yılında kamuya yararlı dernek statüsüne kavuşturularak bağımsız sosyal yapısı pekiştirilmiş oluyordu (Tunaya 1989, C. 3: 202).

1911 Tüzüğü, Genel Merkez üye sayısını 12’ye çıkarmakta ve Cemiyet ile Fırka arasında yakınlaşma ve bütünleşme sağlamaya çalışmaktadır. Bunun en açık kanıtları, Genel Kongreye katılacak Fırka grubu üye sayısının artırılması, Cemiyet üyesi belediye başkanlarının Sancak ve Vilayet Kongrelerinin doğal

üyeleri sayılmaları, Fırkâlı gazetelerin temsilcilerine bölge kongrelerine ve Umumî Kongreye katılmaları imkânı sağlanması...vb.dir (Tunaya 1989, C. 3: 202-203). Tüzük, bununla birlikte İTC Teşkilatının “siyasi” ve “içtimaî” olarak ikiye ayrıldığını, siyasi teşkilat olarak İttihat ve Terakki'nin bir fırka(parti) olduğunu belirtmektedir. İçtimaî(sosyal) teşkilat olarak ise görevi, mevcut nesle gece dersleri açmak ve gelecek nesillere okullar kurmak, gazeteler ve faydalı kitaplar yayımlamak, ziraat, sanayi ve ticareti teşvik etmek, zayıflara yardım etmek ve ahlâken soylu, karakter olarak adil ve şefkatli Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hale getirmeye çalışmak olarak belirtilmektedir (Tunaya 1988 C. 1: 84). Burada İTC Kulüpleri, şüphesiz onun içtimaî yapısına ait unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

1913 Yılı Kongresi'nde önemli bir değişiklik kararı alınarak Cemiyetin tamamen Fırkaya dönüşmesi kabul edilmiştir. İT'nin muhalefette bulunduğu sırada yapılan 1912 Kongresi'nde yaşanan Genel Merkez-Fırka çatışmasından sonra 1913 Tüzüğü İT Fırkası'nın, bir Genel Başkanın idaresindeki bir Meclis-i Umumi tarafından yönetileceğini hükme bağladı. Meclis-i Umumi bir Genel Merkeze ve Genel Sekreterliğe sahiptir. İT'yi yönetecek olan Meclis-i Umumi, *doğal* üyeler ve *seçilen* üyelerden oluşmaktadır. Doğal üyeler, Genel Merkez ve Genel Sekreterlik heyetleriyle Kabinede bulunan İT'ye mensup üyelerdir. Seçimle gelen üyeler ise Kongre tarafından her sene seçilecek üyelerdir. Fırkanın örgütsel yapısında Sancak Teşkilatı, Kongreler, Kulüpler ve İstanbul Teşkilatı da sayılmaktadır (Tunaya 1989, C. 3: 32-33). Cemiyet olarak yola çıkan örgütün 1908'den itibaren Cemiyet-Fırka şeklinde ikili bir görünüm kazandığı, 1913'te ise İT'nin kendisini tamamen bir fırkaya dönüştürdüğü görülmektedir.

1916 yılında yapılan *tüzük değişikliği* ile Genel Sekreterlik heyeti, Meclis-i Umumi'nin doğal üyeleri arasından çıkarılmıştır. Meclis-i Umumi'nin seçimle gelen üyeleri de azaltılmış ve 5 ile sınırlandırılmıştır. Genel Merkezin görevlerine açıklık getirilmiştir.

4-İÇTİMAÎ BİR KURULUŞ OLARAK İTC

İttihat ve Terakki, bir yandan Osmanlı toplumunda gayritürk ve gayrimüslim toplulukların uluslaşma bilincinin sonucu olarak başlattıkları ayrılıkçı hareketler karşısında Türkleri bilinçlendirme amacıyla diğer yandan etnik ayrılıkçılığa sebep olduğunu düşündükleri 2. Abdülhamit'in baskıcı yönetimini yıkarak meşrutiyeti kurma amacıyla örgütlenmişti. Bu amaçlar ise Cemiyetin hem siyasal hem toplumsal-kültürel çalışmalar yapmasını gerektirmekteydi. Dolayısıyla temel amacı siyasal değişim olmakla birlikte sadece siyasal alanda faaliyet göstermekle sınırlı kalmamıştır. Siyasalın yanında

toplumsal, kültürel, ekonomik, hukuksal ve eğitim içerikli etkinliklerde de bulunmuştur. Cemiyetin içtimaî yönünü ve bu alandaki amaçlarını eski İttihatçılardan Celal Bayar şöyle özetlemektedir:

“...İttihat ve Terakki içtimaî müteşebbis bir kuvvetti. Bu yoldaki görevi ikna (inandırmak) ve irşat kuvvetleriyle, okul, gazete ve kitaplarıyla, sanat evleriyle, şirketleriyle, muhtaçlara yardımlarıyla halkın ruhuna girerek, ahlâk bakımından yüksek, iktisat bakımından ileri, çalışkan, hür fikirli, adaletli ve şefkatli bir ‘Osmanlı Milleti’ meydana getirmektir...” (Bayar 1997 C. 2: 73).

Toplumun değişiminde yalnızca siyasal ve idari yapının değiştirilmesinin yeterli olamayacağını ifade eden Bayar’ın, İT’ye sıklıkla yöneltilen tepeden inmecilik, jakobenlik eleştirilerine cevap olarak nitelenebilecek olan şu sözleri konunun anlaşılması bakımından önemlidir:

“...fikirler, duygular ve ahlâk değişmedikçe yaratılıştaki mevcut olduğu halde meydana çıkmayan birtakım âli ve insani temayüller yeniden hayat bulmadıkça idare şekillerinin ve kanunların değişmesi mesut bir sonuç veremezdi. Fertler arasında ırkın, verasetin, muhitin, terbiyenin, içtimaî sınıf ve şartların doğurduğu eşitsizlikler, yalnız Kanun-u Esâsi ve sair kanunlara konacak hükümlerle ortadan kaldırılamazdı. Bu nevi eşitsizlikleri resmen değil fiilen yok etmek suretiyle müsbet ve içtimaî bir eşitlik yaratmak için uzun ve yorucu çalışmalarla elde edilecek bir ruh terbiyesine de ihtiyaç vardı. İdare şeklinin ve kanunun yaptığı fenalıkları yeni idareler ve yeni kanunlar ıslah edebilirdi. İçtimaî şekillerin ve çeşitli terbiyenin meydana getirdiği fenalıkları ise ancak, yeni içtimaî şartlar ve yeni terbiye kuralları düzeltebilirdi...” (Bayar 1997 C. 2: 73).

5-TÜZÜKLER IŞIĞINDA KULÜPLER

Başlangıçta Balkanlardaki ayrılıkçı komitacıları model olarak alıp ihtilalci ve gizli olarak kurulan (Tunaya 1989 C. 3: 15-18; Akşin 2006: 96) Cemiyet, 1911’e kadar Kongrelerini yine gizli yapacak olsa da 1908’de Meşrutiyetin ilanı ile beraber su yüzüne çıkmış ve gizlilikten uzaklaşmaya başlamıştır (Tunaya 1989 C. 3: 29-32).

2. Meşrutiyetten sonraki ilk tüzüğü olan 1909 Tüzüğü’nde Cemiyet kulüplere de yer vermiştir. 1909 Tüzüğüne göre İTC, bir Merkez-i Umumî, Vilayetler ve Elviyye-i Müstakille Heyet-i Merkeziyeleri, Sancak ve Kaza Kulüpleri ile gerektiğinde Nahiyelerde ve Köylerde bulunan Kulüp heyetleri tarafından yönetilir (Tunaya 1988, C. 1: 68). Tüzüğün, Cemiyetin örgütsel yapısını belirleyen 2. Maddesinde kulüpler de sayılmış ve diğer maddelerde bunlarla ilgili ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Üç üyeden oluşan Genel

Merkez İT'nin merkezî yönetim organıdır. 1907'deki birleşme ile iki tane olan Genel Merkez 1909'da teke düşürülmüştür (Tunaya 1988, C. 1: 49, 68). Görüldüğü gibi 1909 Tüzüğü'nün bir yeniliği *ilk defa kulüplerden* söz edilmesidir. Böylece kulüpler İTC'nin yapısına dahil edilmiş olmaktadır.

Kulüplerin İdari Yapısı

Tüzüğü'nün 32. Maddesine göre Kulüpler bir Müdür, bir 2. Müdür, bir Veznedar, bir kâtip, bir kütüphane memuru ve iki üyeden oluşan bir heyetçe idare olunur. Sayılan bu organlar Kulüp üyelerince, 6 aylığına, gizli oyla ve oy çokluğu ile seçilirler.

İTC'nin 1909 tarihli Tüzüğü'nde Cemiyet organlarının kendi aralarındaki yazışma düzeni belirlenmiştir. Buna göre silsile-i meratip (*büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe, rütbe sırası*-Devellioğlu 1993) kuralına verilen önemi göstermek üzere her organ ancak bir üstündeki organla haberleşebilecek, sıra atlayarak iki basamak üstteki organla haberleşme yapamayacaktır. Bu kural kulüpler için de geçerlidir ve kulüpler ancak acil ve kaçınılmaz zorunluluk olan durumlarda merkezlerle haberleşme yapabilecektir. Bu durumda da haberleşme sebepleri, arada vesatet etmesi (*aracılık yapması, vasıta olması*-Devellioğlu 1993) gereken mercie bildirilecektir.

Genel Toplanma

Her kulübün bütün üyelerinin katılımı ile yapılan toplantılara *genel toplanma* denir. Genel toplanmanın süresi onbeş günde bir defa olarak belirlenmiştir. 35. maddeye göre her kulübün üyeleri, en az onbeş günde bir defa kulüplerinde toplanarak müzakereye ihtiyaç duyulan maddeleri karar altına alırlar. Bu genel toplanmanın günü Kulüp Yönetim Kurulu'na belirlenecek ve kesin lüzum hissedilmedikçe değiştirilmeyecektir.

Kulüplerde Toplantı ve Karar Yetersayısı

Bahsedilen 1909 Tüzüğü'nde kulüplerin toplantı ve karar yeter sayıları da düzenlenmiştir. Tüzüğü'nün 36. maddesine göre kulübün devamlı üyelerinin üçte biri hazır bulunmadıkça müzakere yapılamaz ve karar alınamaz. 37. maddeye göre Genel Toplanmalarda müzakereleri yönetmek üzere o toplantıya has olarak oy çokluğu ile bir başkan ve bir tane 2. Başkan seçilecek ve kâtiplik görevini Kulübün kâtipi yerine getirecektir.

Kulüplerin Genel Görevleri ve Komisyonlar

1909 Tüzüğü'nün 42. maddesinde Kulüplerin görevleri ve bunları nasıl yürütecekleri belirlenmektedir. Buna göre Kulüplerde fen, el sanatları, sanat ve ticaret erbabından ayrı ayrı komisyonlar teşkil olunacak ve her komisyon kendi uzmanlık alanıyla ilgili hususlardaki ilerleme ve gelişmeler hakkında mülahazalarda bulunacaktır. Daha sonra bu mülahazaları rapor halinde Yönetim Kurulu'na gönderecektir. Yönetim Kurulu gerek görürse komisyonların raporlarını Hükümetin dikkatine sunulmak üzere bir üst merkeze gönderebilecektir.

Burada, İT'nin uzmanlaşma, işbölümü ve toplumsal gelişmelere olan duyarlılığı kendisini göstermektedir. Kulüplerde her meslek alanından komisyonların oluşturularak bunların meslekî gelişmeleri izlemesi gereği İT'nin toplumsal kalkınmaya verdiği önemin göstergesi olarak yorumlanabilir. Osmanlı toplumunu ekonomik, sosyal, kültürel yönden geliştirmek amacıyla yola çıkmış ve bunu belgelerinde belirtmiş olan İT hareketinin bu çabaları kolaylıkla anlaşılabilir. Aslında bu çabalar, Cumhuriyet döneminde girilen topyekün kalkınma hamlelerinin öncülü olarak görülmelidir. 2. Meşrutiyet için Tunaya'nın siyasal açıdan yaptığı "Cumhuriyetin laboratuvarı" benzetmesi (Tunaya 2010: 84) toplumsal kalkınma hamleleri için de geçerliliğini korumaktadır.

Sosyal Aktivite Amaçlı Kulüpler

1913 Tüzüğü'nün 74. maddesi, İT Fırkası'na bağlı olarak avcılık, nişancılık, yarış, güreş, cirit, binicilik, futbol, bisiklet, keşif kulüpleri gibi idman kulüpleri kurulacağını hükme bağlamaktadır. İT Kulüplerinin dispanser gibi sağlık hizmetleri yanında spor kulüpleri aracılığıyla spor alanındaki çalışmalarını da dikkat çekmektedir. Tüzüğün 74. maddesine dayalı olarak toplumla temas kurma noktasında futbol başta olmak üzere sporla ilgili olarak kurulan ya da ele geçirilen kulüpler aynı zamanda siyaset-spor ilişkisini de gündeme getirmesi açısından ilginçtir.

İstanbul'un bugün de ayakta olan üç büyük futbol kulübünün (Beşiktaş-1903, Galatasaray-1905 ve Fenerbahçe-1907) kuruluşu ya da güçlenmesi İT'li yıllara dayanmaktadır. İT, spor kulüpleri ile olan ilişkisini toplumsal tabanını genişletmede kullanmıştır. Futbol kulüpleri, gençlerin bir araya toplanıyor olmasından ve geniş kitlelerin alâkasını çekiyor olmasından dolayı İTC'ye önemli görünmüştü (Gökacı 2008: 42). Cemiyetin bu girişimlerini Müslüman-Türk sporu yaratma amaçlı olarak görmek gerekir. Bu dönemde bazı spor kulüplerinin tüzüklerinde bile milliyetçiliğe yer verilmiştir (Semiz 2014: 35, 217-

244). İT, iktidar yıllarında gençliğe yönelik politikalarını milliyetçi bir anlayışla tasarlayıp yürürlüğe koyuyordu (Gökaçtı 2008: 40).

Bu aynı zamanda gençlerin örgütlenmesine dönük olarak İT'nin gençlik projesinin de bir sonucu oldu (Hanioğlu *Radikal*, 28.05.2012). Burada kulüpler aracılığıyla spor, İT ideolojisinin yayılmasına hizmet ediyordu.

1900'lü yılların başlarında İstanbul'daki futbolsever gençler, gayrimüslimleri izleyerek o dönemde Osmanlı'da farklı etnik gruplar arasında boy gösteren milliyetçilik akımının da etkisiyle yenme, üstün gelme, başarılı olma tutkusuna kapılmışlardı (Baltacı www.gazetebilkent.com, 21.05.2013). Ancak 2. Abdülhamit döneminde siyasal amaçlı toplanmalara karşı gösterilen kuşkuculuk, yeni yeni oluşmaya başlayan futbol takımlarını da etkilemiş ve zaman zaman spor amacıyla toplanan gençler takip altına alınmışlardır. Örneğin 1903 yılında Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü adıyla kurulan Beşiktaş Jimnastik Kulübü çeşitli badireler atlatarak ayakta kalabilmiştir (www.bjk.com.tr, 08.10.2014). Fenerbahçe Futbol Kulübü de baskılardan nasibini almış ve gayri resmî kuruluş yılları olan 1899 ve 1902 yıllarında iki defa kapatılmıştır (www.fenerbahce.org, 08.10.2014). 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla sportif hareketlerin serbestlik kazanmasına paralel olarak zaten var olan spor kulüpleri de rahatlamıştır.

Meşrutiyetten sonra iktidara geçen İTC, toplumsal taban ve meşruiyet sağlama amaçlı sosyal faaliyet olarak sporu, spor dallarından da futbolu tercih etti. Kendilerinin bu amaçla kurduğu İttihat takımı başarılı olamayınca Galatasaray ve Fenerbahçe'yi ele geçirmeye yöneldiler. Fenerbahçe'den 2 yıl önce, 1905'te kurulan ve adını doğduğu yer olan Galatasaray Lisesi'nden (Mektebi Sultanî) alan Galatasaray Spor Kulübü'ne (www.galatasaray.org, 08.10.2014) İT'liler nüfuz edemedi ama Fenerbahçe'ye daha kolay nüfuz edebildiler ve kısa zamanda yönetimde söz sahibi oldular. Fenerbahçe'nin bir semt takımı olması, onu İTC için cazip kılmıştı. Erken dönemde faaliyete başlamış olması da Fenerbahçe'ye avantaj sağlamaktaydı (Gökaçtı 2008: 47).

İTC'liler için futbol kulüpleri o kadar önemliydi ki, Galatasaray'dan ayrılarak kurulan ve kısa süre Progress adını kullandıktan sonra 1914 yılında Altınordu adı verilen futbol takımının Fahrî Başkanlığına İTC'li Talât Paşa getiriliyordu (Gökaçtı, 2008: 54). O sırada Dahiliye Nazırı olan Talât Paşa, 1917'de Sadrazam olacaktır.

Bir başka ilginç örnek de İzmir'de 1912'de Karşıyaka takımının İT İzmir Binası'nda kurulması ve Karşıyaka Kulübü'nün lokal olarak orayı kullanmasıydı. Bu da Altınordu gibi bir İT takımı olarak doğuyordu. İzmir'de 1914'te kurulan bir başka İT futbol takımı Altay idi (Doğan 2007: 51).

İTC-Fenerbahçe ilişkisine gelindiğinde İTC önderleri Bahattin Bey ile Dr. Nazım Bey de, Fenerbahçe'nin yöneticisi olarak kulübü İT'ye oldukça yakın hale getirdiler. Bu durum, mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin, İT'nin bir kolu olduğu ithamı ile Fenerbahçe'nin kapatılması için hayli uğraşmasına sebep olacaktır. 1918 yılının Mayıs ayında Fenerbahçe Kulübünü önemli bir isim ziyaret edecektir. Yıldırım Orduları Grup Komutanı iken Kulübe bir ziyarette bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kulübün onur defterini de imzalayacaktır (Deringör 2005: 35).

Fenerbahçe takımı, 1. Dünya Savaşı sonunda iktidardan ve gözden düşen İT'lilerin kamufle olmasında ve Anadoluya silah ve cephane taşınmasında da kulüp ve lokalleri aracılığıyla rol oynamıştır. Fenerbahçe'nin siyaset kurumuyla ilişkisi bugüne dek sürmüştür.

Bugün adı Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadı olan stadın adı 1929 yılından önce "*İttihat Spor Sahası*" idi (Doğan 2007: 83; www.fenerbahce.org, 08.10.2014). Bu sahanın Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından yıllar içinde bir şekilde Fenerbahçe'nin eline geçmesi sağlanmıştır. 1942'de Başbakan olana kadar Maliye, Adliye ve Hariciye Bakanlıkları yapan Saraçoğlu 1942-1946 arasında Başbakanlık 1948-1950 arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmıştır (Yeşilyurt 2006: 123-124, 137). Çok tutkulu bir Fenerbahçe taraftarı olan Şükrü Saraçoğlu, 1934-1950 arasında 16 yıl boyunca Fenerbahçe Kulübü'nün başkanlığını yapmıştır (Gökacı 2008: 160-164). Fenerbahçe tutkusu, Adalet Bakanı olduğu sırada söylediği "bir haftalık yorgunluğumu Fenerbahçe'yi seyrederken unutuyorum" sözünde açığa çıkmaktadır (Doğan 2007: 83).

Kulüplerin Sosyal Yardım Fonksiyonu

İT Tüzüğü'nün kulüplere getirdiği ve yukarıda değinilen görev ve yükümlülüklerden biri de sosyal yardımlarla ilgilidir. Bu yükümlülük eğitim alanında yerine getirilebileceği gibi yoksulları koruyan cemiyetler kurulması yoluyla da yerine getirilebilir. Örneğin Tüzüğü'nün 44. maddesine göre her kulüp uygun mevsimde gece dersleri açarak en az bir okulu himayesi altına alarak idaresi ve eğitim-öğretimini düzenlemek ve ıslah etmek, fakirleri koruyan cemiyetler oluşturmak gibi hayır işlerinden bir veya birkaçını yerine getirmekle mükelleftir. Şehir ve kasabalardaki kulüpler buralardaki okulları da himaye edebilirler.

1909 Tüzüğü'nde Kulüplerin Düzenlenişi

1909 Tüzüğü'nde ilk defa kulüplere yer verildiği belirtilmişti. Tüzük, 30. maddede kulüplerin fonksiyonunu açıklarken, bunların Cemiyete dahil bulunan üyeler arasında ırk ve mezhep ayrımı olmaksızın birlik bağlarını güçlendirmeye ve sürdürmeye ve Cemiyet fertlerinin yetenek ve ihtiyaçları çerçevesinde fikrî aydınlanma ve vukufiyetini (*bilgi sahibi olma, haberi olma*-www.sozluk.net) geliştirmeye hizmet edeceklerini beyan etmektedir. Buradan kulüplerin, üyelerin ve fertlerin fikrî, toplumsal ve siyasal konularda bilgilendirilmesinin, aydınlatılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kulüpler, her türlü faydalı iktisadî, toplumsal teşebbüsü ve medenî ilerlemeyi gerçekleştirmeye ve hızlandırmaya hizmet edeceklerdir. Demokratik bir görünüm kazandırılmaya çalışılan İT Cemiyeti için kulüpler en alt taban birimidir.

1909 Tüzüğü, 31. maddesi ile Sancak, Kaza ve Nahiyeye merkezleriyle köylerde yalnız birer kulüp bulunacağını hükme bağlamaktadır. Sayılan yerlerde kulüp binalarının sayısının çoğaltılması bazı şartlara bağlı olarak Vilayet Merkez Heyetinin kararına tâbidir.

Kulüp Üyesi Olmayanlarla İlişkiler

Kulüplerin, kulüp üyesi olmayan kişilerle nasıl ilişkide bulunacağı konusu da Tüzükte düzenlenmiştir. 38. maddeye göre her kulüp, kulüp üyesi olmayan kişileri de genel konferanslarda ya da Kulüp Yönetim Kurulu'nun belirleyeceği belirli zamanlarda kabul etmeye yetkilidir. Cemiyet üyeleri birbirlerinin kulüplerine gidebilirler ve oy hakkı olmamak üzere müzakerelere katılabilirler.

Konferans Konuları

1909 Tüzüğü'nün 41. maddesine göre Kulüplerde verilecek konferanslar siyasî, edebî, fennî içerikli olabilir. Konferans verecek olanlar konferansın konusunu önceden Yönetim Kuruluna bildireceklerdir. Kabul olunan konferans teklifleri Kulüp Salonunda ilan olunur.

1909 Tüzüğü'nde Kulüplerin Görevleri

Tüzüğe bakıldığında ayrıntılı olarak düzenlemek suretiyle Cemiyetin Kulüplere çok büyük önem verdiği görülmektedir. Cemiyetin faaliyetlerinde kulüpler kilit önemdedir.

33. maddede ilk görev olarak "her kulüp evvelâ: Cemiyetin nizamname ve programı dairesinde kendi uhdesine terettüp edecek vezaif ve muamelâtı ifa eyleyecek" (Tunaya 1988 C. 1: 71) dedikten sonra, yani her kulübün öncelikle

tüzük ve program çerçevesinde kendi üzerine düşecek görev ve işlemleri yerine getireceğini belirttiikten sonra yapacağı görevleri sırayla şöyle saymaktadır:

2-Kulüplerin ikinci görevleri, Başkent ile vilayetlerde yayımlanan gazete ve risalelerden ve meşhur edebiyatçı ve müelliflerin edebî ve ahlâkî eserleri ve sözlükleriyle eski ve yeni telif eserlerden faydalanmaya uygun olanlarını ve Osmanlı ülkesinin haritalarını bulup getirmek ve bunlardan bütün Cemiyet üyelerinin faydalanmasını kolaylaştırmaktır.

3-Konferanslar düzenlemek yoluyla Cemiyet üyelerine ekonomiye, tarımsal ilerlemelere, halk sağlığına ve çocuk eğitimine, siyasî ve ahlâkî konulara; kanunlar, kamu düzeni, adliye ve askeriyeden herkesin bilmesi gerekli olan maddelere dair bilgi verme yoluyla üyelerin fikirlerinin aydınlanmasına ve ahlâkının güzelleşmesine hizmet etmek.

4-Milletvekili seçimlerinde İTC'nin amaçlarını her şekilde takip edip gerçekleştirmeye çalışmak.

5-Yerli üretimde dahilî mallara rağbet gösterilip bunların revaç bulmasının teşvik edilmesine ve yayılmasına hizmet etmek. Burada İT'nin millî iktisat politikasının bir yansıması ve 1930'larda uygulanan yerli malı kullanımını teşvik politikalarına bir benzerlik görülmektedir.

6-Kulübün servetini ve iktidarını büyütüp genişletmeye itina göstermek.

7-İyd-i Millî'ye müteallik (2. Meşrutiyetin ilanı yıldönümünde kutlanan Millî Bayramla ilgili-A.Ç.) görevleri ve tedarikleri yerine getirmek. Bildirilen teşebbüsler ve görevlerde kulübe dahil olan bütün fertler görevli ve ilgili olduğundan öyle işlerde gerek kendilerini, gerek toplumun genelini ilgilendiren durumlarda kulübün yardım ve delaletine başvurma hakkına sahiptirler (Tunaya 1988, C. 1: 71).

Sayılan görevler uygulama alanı bulmuş ve bizzat İttihat ve Terakki Fırkası'nın şubeleri ve kulüpleri yukarıda maddeler halinde belirtilen görevleri ifa için gece dersleri tertiplemişler ve dispanserler bile açmışlardır (Tunaya 1996: 51).

Cemiyet yetkililerinin bazı durumlarda kulüplerde konaklama ihtiyacını giderdiğine ilişkin bulgular da vardır. Örneğin Meclis-i Mebusan Başkanlığı da yapan Ahmet Rıza, Cemiyet Başkanı iken Genel Merkez toplantıları için gittiğinde, evinin Bakırköy gibi uzak bir yerde olmasından dolayı İstanbul Şeref Sokak'taki Cemiyet Kulübü'nde gecelediğini anlatmaktadır (Ahmed Rıza Bey 1988: 44).

Kulüplerin Gelirleri

Peki İTC'nin, kendisine bu kadar önem verdiği kulüplerin gelirleri nedir? Tüzük 47. maddesinde bu konuda da düzenlemelere yer vermiştir. Buna göre kulüplerin gelirleri aşağıdaki kalemlerden oluşmaktadır:

1-Cemiyete kabul edilen fertlerin vereceği giriş parası(duhuliye).

2-Üyelerin her ay ödemekle yükümlü olduğu aylık. Bu aylık ödeme, onların gelirinin yüzde bir oranında olacaktır.

3-Cemiyet üyelerinden ve dışarıdan yapılan nakdî ve aynî yardımlar (Tunaya 1988, C. 1: 73).

Kulüplerde Yasaklar

Genel itibarıyla sosyal, kültürel, eğitim içerikli etkinliklerde bulunmak üzere kurulan kulüpler için bazı yasaklar da konmuştur. Tüzüğün 54. maddesine göre kulüplerde iştret etmek (içkili eğlence yapmak), kumar oynamak, sarhoş olarak kulübe girmek yasaktır.

Kulüpler ve Köylüler

1909 Tüzüğü, dikkat çekici ve ilginç bir düzenlemeye yer vererek 45. maddesi ile Kulüplere, köylülerde meşrutiyete muhabbet ve istibdata nefret oluşturacak şekilde telkinde ve irşatta bulunma fonksiyonu vermektedir. Bu konuyu siyasi açıdan ele alarak *vatanın selameti* açısından değerlendiren Tüzük, bu amaçla Kulüplerin köylere ara sıra heyetler göndereceğini beyan etmektedir. Burada Cemiyetin, siyasal amaçlarına ulaşmak ve bunda toplumun desteğini elde etmek için toplumun en ücra köşesine kadar nüfuz etme ve etkili olma isteği görülmektedir. Asıl işlevi toplumsal etkinlikler olmakla birlikte kulüplere zaman zaman siyasal görevler de verildiği görülmektedir.

İTC Kulüplerinin köylülere dönük faaliyetlerinin ara sıra heyetler göndermekle sınırlı kalmadığı ve onlara yönelik olarak gazete çıkarmaya kadar vardığı anlaşılmaktadır. Örneğin Rumeli'de Selânik Üçüncü Kulübü tarafından köylülere dönük olarak 2. Meşrutiyetin ilk yıllarında, ilk sayısının Temmuz 1909'a ait olduğu sanılan *Vatandaş* adlı bir gazete çıkarılmıştır. 8 tane kulüp bulunan Selânik'teki Üçüncü Kulübün bu etkinliğini, 2. Meşrutiyet sonrasında sıçrama yapan matbuat (basın-yayın) faaliyetleri ile dönemde etkili olan halkçılık ve köycülük düşüncesi ve hareketi çerçevesinde düşünmek gerekir. Gazete, köylülere okutulması için, köylülerin aydınlanması ve manevi olarak yükselmeleri için çıkarılmıştır (Odabaşı, ÇTTAD: 47-63). *Vatandaş* gazetesinde 2. Abdülhamit döneminin kötülenerek Meşrutiyet döneminin övüldüğü,

köylünün uyanması, hakkını araması yönünde telkinler yapıldığı dikkat çekmektedir (Odabaşı ÇTTAD: 47-63).

Kulübe Devamın Önemi

1909 Tüzüğü üyelerin kulübe devamını, gidiş gelişini hayli önemsemektedir. Bu nedenle 57. maddede, kulübe devam etmemenin uygun olacağı istisnâî durumlar belirtilmiştir. Buna göre kabul edilebilir ve kesin mazeretleri bulunanlar, ancak her ay ödemekle yükümlü oldukları ve gelirlerinin yüzde birini oluşturan aylıklarını vermek ve kulüple irtibatları baki kalmak şartıyla kulübe devam etmeyebilirler.

Görüldüğü gibi kulübe devam şartı esas kabul edilirken devam etmeme durumu ancak bazı şartlara bağlı olarak kabul edilmiştir. Burada İT'nin, hemen hemen bütün örgütlü yapılarda olduğu gibi bir tür kontrollü zorlama yolunu benimsediği söylenebilir.

1911 Kongresi'nde Düzenlenen Tüzükte Kulüpler

İTC'nin gizli olarak düzenlenen son kongresi 1911 yılında Selânik'te gerçekleştirilmiştir (Tunaya 1989, C. 3: 230). 1911 Tüzüğü'nün 55. maddesinde *kulüplerin fonksiyonu* açıklanırken, 1909 Tüzüğü'ndeki ifadelerle çok benzer ifadeler kullanılmıştır. 1909 Tüzüğü'nde olduğu gibi Kulüplerin Cemiyete dahil bulunan fertler arasında ırk ve mezhep ayrımı olmaksızın birlik bağlarını güçlendirmeye ve sürdürmeye ve Cemiyet fertlerinin yetenek ve ihtiyaçları çerçevesinde fikrî aydınlanma ve vukufiyetini geliştirmeye hizmet edecekleri beyan edilmektedir. Ayrıca, kulüpler, her türlü faydalı iktisadî, toplumsal teşebbüsü ve medenî ilerlemeyi korumaya ve teşvike hizmet edeceklerdir.

Heyet-i Udûl(Adiller Kurulu)

1911 Tüzüğü'nde dikkat çeken bir yeni oluşum *Heyet-i Udûl*'dür(Adiller Kurulu). Bu kurulun fonksiyonu Cemiyete üye yapılacak, uyarılıp kınanacak veya üyelikten çıkarılacak kişilerle ilgili konularda ön karar vermektir. Bir anlamda üyelerle Cemiyet arasındaki ilişki konusunda bu kurul araştırma yapacak, bilgi toplayacak ve ön kararı verecektir.

Tüzüğü'nün 123. maddesine göre her kulüpte 6 ay süreyle ve Kulüp Yönetim Kurulu seçiminde geçerli usule göre seçilmek üzere 5 kişiden oluşan bir Adiller Kurulu kurulur. Bu Tüzük hükümlerine göre kınanmayı gerektiren bir hal ve hareketi görülenler Adiller Kurulu'na girememektedir.

126. maddeye göre, Adiller Kurulu'nun vereceği üyelikten çıkarma kararı ağır bir karar olduğu için ancak üçte iki çoğunlukla verilebilmektedir. Kulüp

Yönetim Kurulunca üyelere bildirilen kararlara meşru bir mazereti olmaksızın tâbi olmamak takbihi gerektirmekte, bunun tekrarı ise kulüpten çıkarılmayı gerektirmektedir.

Kulüplerin görevleri, 62. maddede, 1909 Tüzüğü'ndekine çok benzer ifadelerle ve oradaki gibi sayma yoluyla belirtilmektedir. Kulüp Yönetim Kurulunun yenilenmesi, Kulüp gelirlerinin düzenlenmesi, Kulüplerde verilecek konferanslar, Kulüplerde çeşitli hususlarda kurulacak Komisyonlarla ve köylere yönelik çalışmalarla ilgili konular önceki Tüzükle hemen hemen aynı olup dikkat çeken bir yenilik yoktur. Kulüplerin genel toplanma şartları ve toplantı ve karar yetersayıları da 81-82. maddelerde 1909'dakiyle aynı şekilde düzenlenmiştir.

Kulübe Devamın Önemi

Üyelerin kulübe devamı ile ilgili düzenlemede 1911 Tüzüğünde bir yenilik bulunmaktadır. 1909 Tüzüğü 57. maddesinde üyelerin kulübe devamındaki geçerli mazeretleri açık olmayan genel ifadelerle belirtmişti. 1911 Tüzüğü ise, 80. maddede bu hususları biraz daha açıklığa kavuşturmuştur. Mesafe uzaklığı, meşguliyet fazlalığı ve diğer makbul sebeplerle kulübe düzenli olarak devam edemeyecek olanlar bu durumu Yönetim Kurulu'na başvurarak beyan edecek, Yönetim Kurulu mazeretleri kabul ederse böylelerinin devamsızlığı mazur görülebilecektir. Bununla birlikte bu durumdaki üyeler yine aylıklarını düzenli olarak ödeyecekler ve kendilerine verilen görevleri yerine getireceklerdir.

Burada İT'nin disiplinli bir parti olduğu ve iç disiplinini yüksek tutmaya çalıştığı gerçeği göze çarpmaktadır.

1913 Tüzüğü ve Kulüpler

Bilindiği gibi 1913 Kongresi, İttihat ve Terakki'nin kendisini artık sadece bir siyasi parti olarak açıkça ilan ettiği kongredir. Bu ilanla birlikte artık Cemiyet-Fırka ikiliği de sona ermiştir.

1913 Kongresi'nde kabul edilen Tüzüğün 70. maddesine göre, her Sancak merkezinde Merkez Kurulunun yönetimi altında olmak üzere bir tane kulüp bulunur. Merkez Kurulu üyelerinden biri veya Cemiyet üyelerinden başka bir kişi Kulüp Müdürlüğünü yerine getirir. Kulüp, konferanslar ve Merkez Kurulunca gerekli görülen diğer toplantılar için bir toplanma yeridir. Merkez Kurulunun karar yeri kulüptür.

1913 Tüzüğü'nün 71. maddesi, Sancak merkezleri dışında kulüp kurulmasını İTC Genel Merkezi'nin görüşüne bağlamaktadır.

Görüldüğü gibi 1909 ve 1911 Tüzükleriyle karşılaştırıldığında 1913 Tüzüğü'nde kulüplerin öneminde bir azalma olduğu sezilmektedir. Kulüp sayısında azalma, kulüplerde seçimle gelen Yönetim Kuruluna yer verilmemesi, Sancak merkezleri dışında kulüp kurmanın zorlaştırılması gibi düzenlemeler ele alındığında bu sonuca varılmaktadır. Ancak bunun tersi olarak yorumlanabilecek değişiklikler de görülmektedir. Örneğin yine 1913 Tüzüğünde büyük şehirlerde esnaf ve işçilere ait meslekî kulüplerin açılacağı belirtilerek bir genişleme, bir yayılma çabası hissedilmektedir.

Meslekî Kulüpler

1913 Tüzüğü'nde, büyük şehirlerde esnaf ve işçilere ait kulüplerin açılacağı belirtilmektedir. 73. maddeye göre bu kulüplerin açılması ve faaliyetlerinde o çevrenin toplumsal özellikleri dikkate alınacak ve kulüplere sadece Cemiyet üyeleri değil herkes devam edebilecektir. Sancak Merkez Kurulları, esnaf ve işçi kulüplerine zeki ve muktedir kişileri nöbetleşe göndererek onların kulüp üyeleriyle tanışıp kaynaşmasını, müzakereler yaparak fikrî aydınlanmalarına hizmet etmelerini sağlayacaktır. 73. maddenin son fıkrası, Merkez Kurullarını, bu hususa çok özen göstermekle yükümlü tutmaktadır. Buradan, İT'nin daha geniş toplum kesimleri üzerinde etki kurabilmenin yollarını aradığı sonucu çıkarılabilir.

6-KULÜPLERLE HALKEVLERİ ARASINDA BENZERLİKLER

Bilindiği gibi CHP'nin tek parti iktidarı döneminde, 19 Şubat 1932'de kurulan *Halkevleri* (1939'da ayrıca Halkodaları), 1912 yılından beri benzer etkinliklerde bulunan Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılmasıyla doğan boşluğun doldurulması ve 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısız oluşunun da etkisiyle halka dönük yaygın eğitim veren kurumlar olarak tasarlanmıştır. Aslında halkevleri düşüncesi çok amaçlıdır. Bir yandan Aydınlanma değerlerinin ve Cumhuriyet Devrimlerinin halka benimsetilmesi amaçlanırken diğer yandan genç siyasetçilerin eğitilmesi için başvuru kanalları olarak siyasal toplumsallaşmayı da amaçlamıştır. Halkevleri, ayrıca halkı bütünleşmiş bir kitle haline getirerek kaynaşmasını sağlamayı da amaçlıyordu.

Atatürk'ün 1935 yılındaki "partimizin halkevleri ile bütün yurttaşlara kucakını açması, vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı" (Çeçen, 1990: 5) sözlerinden de anlaşıldığı gibi CHP'nin bir yan kuruluşu olarak faaliyet gösteren Halkevleri toplumsal ve kültürel bir dönüşümü amaçlıyordu.

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, bu kurumlara yüklenen anlamı 1935 yılında şöyle ifade etmiştir:

"Halkevleri siyasi bir müessese değildir, sosyal ve kültürel kurumlardır. Onun için memleketin bütün ışıklı evlatları bu toplantıda bulunarak zevklenmeli ve Halkevine hizmet etmeyi yurda karşı bir ödev telakki etmelidirler. Memur olsun, serbest meslek erbabı olsun herkes halkevinde en temiz bir aile toplantısı gibi bulunmayı kendisi için estetik bir şey saymalıdır. "Halkevlerinin şu vazifesine bütün halkevi üyelerinin dikkatini çekmek isterim. Halkevleri sosyal büyük bir ödevi üzerlerine almışlardır. Bu ödev, vatandaşların toplanıp gerek ilim alanından ve gerek sosyal bakımdan birlikte konuşabilmek adetine alışmalarıdır." (Çeçen 1990: 6)

Halkevleri ve halkodaları kendisine yüklenen amaçla geniş kitlelere yönelik olarak dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershanesi ve kurslar şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi ile tarih ve müze şubesi olarak 9 alanda hizmet vermişlerdir (Özdemir-Aktaş TAED: 235-262). Halkevlerinin bu etkinlik türleri İT Kulüplerinin 1909 Tüzüğünde 33. maddede sayılan ve yukarıda maddeler halinde sıralanan görevleri ile benzerlik göstermektedir. İT Kulüpleri de edebiyat, ekonomi, tarım, sağlık, eğitim, yerli üretim gibi alanlarda çalışmalar yapmaktaydı. İT'nin 1913 Tüzüğü'nün 74. maddesi İT Fırkası'na bağlı olarak avcılık, nişancılık, yarış, güreş, cirit, binicilik, futbol, bisiklet, keşif kulüpleri gibi idman kulüpleri kurulacağını hükme bağlayarak Cemiyetin toplumsal içerikli etkinlik alanını genişletmiştir.

Hem İT Kulüpleri hem de CHP'nin Halkevleri eğitime özel bir önem vermişler ve her şeyden önce halkı meslekî, kültürel, sosyal ve bilimsel konularda aydınlatmayı amaçlamışlardır. Bir yandan İT'nin 1909 Tüzüğü Kulüplerin konferanslar yoluyla bunu yapmasını benimserken diğer yandan kulüplerin yanı sıra bizzat İttihat ve Terakki Fırkası'nın şubeleri de gece dersleri tertipleme yoluna başvurmuşlardır. Halkevleri eğitim amaçları konusunda çok daha ileri adımlar atmıştır. Açtıkları okuma yazma kursları ile halkın okuma yazma oranını artırmışlar, kütüphaneleri vasıtası ile hem öğrencilere yardımcı olmuşlar hem de okuma alışkanlığı kazanılmasını sağlamışlardır. Yetişkin eğitimi Halkevlerinin başlıca etkinlik türüydü. Yetişkin eğitimi yönüyle Halkevlerinden beklentileri dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in aşağıdaki sözleri özlü bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Klasik mektep terbiyesinden başka halk yığınlarının geniş bir halk terbiyesine kavuşturmak için göğsüm kabararak söylüyorum. Atatürk'ün bu yüce kürsüden övücü bir dille bahsettikleri Halkevlerini halk terbiyesine esas

olacak bir şekilde genişleteceğiz. Ayrıca gençliğin terbiye edilip yetiştirilmesine önem vereceğiz. Arkadaşlar; gençlik terbiyesine, yığın terbiyesine dokunurken halkı ve gençliği kafasını kullanmadan yat dediğimiz zaman yatar, kalk dediğimiz zaman kalkar, sürülemiş bir yığın haline getirmek istemiyoruz." (Çeçen 1990: 7)

Halkevleri, gençliği yeni devletin sosyal ve kültürel politikasını yaygınlaştırmada bir araç ve bunun korunmasında da gönüllü bir bekçi olarak görmüş ve buna uygun olarak donatmaya çalışmıştır (Zeyrek, 2006: 92).

Halkevleri yaygın eğitimi köylere kadar genişletmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla şehirlerdeki Halkevlerinin işlevini köylerde yerine getirmek üzere 1939'da Halkodaları kurulmuştur. Böylece 1920'lerdeki Köycüler Cemiyeti'nin görevleri de üstlenilmiştir.

İki kuruluşun çok benzeşen başka bir ortak çalışması toplum ihtiyaçlarının benzerliğinin devamının bir sonucu olarak yerli üretim, yerli malı kullanma ve tutumlu olmaya verilen önemdir. 1909 İT Tüzüğü 33. maddesinde bunu belirtirken Halkevleri de yerli malı kullanma ve tutumlu olma konusunda somut çalışmalar ve kampanyalar yapmıştır.

Kapsamayı hedeflediği kitleler açısından İT Kulüpleri ve Halkevleri karşılaştırıldığında her şeyden önce Kulüplerin Cemiyet üyelerine dönük olduğu ve İT üyeleri arasındaki bağları güçlendirmeyi ve üyelerin iktisadî, sosyal, kültürel, fikrî açıdan gelişmelerini sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Ancak 1909 Tüzüğündeki bu sınırlılık sonraki yıllarda kalkacak ve Kulüplerin kapsadığı kitle büyüyecektir. Halkevlerinde ise durum biraz daha farklıdır. Halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkalı olsun olmasın herkese açıktır. Yalnızca Halkevlerinin yönetici kesiminin Fırkalı olması zorunlu tutulmuştur (Özdemir-Aktaş TAED: 235-262). Halkevlerinin hedeflediği ise hem halk arasında hem de halk ile devlet arasında kaynaşmayı meydana getirmektir.

7-KULÜPLERİN SİYASAL VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

İT Kulüpleri, açıldıktan belli bir zaman sonra her sınıftan halkın toplantı yeri, siyasi ve içtimai bir terbiye mahalli halini almaya başlamıştır (Eroğlu, Köprü: Sayı 78). Kendisi de Bursa'lı olan ve Bursa'da 1909 yılında İTC'nin 4 tane kulübünün bulunduğu belirten (Bayar, 1997, C. 2: 238) eski İttihatçılardan ve Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar anılarında İTC Kulüplerinin Fransız Devrimi'nde rol oynayan Jakobenlerden ilham alınarak açıldığını, kulüplerde her türlü görüşün rahatlıkla tartışıldığını ifade etmektedir (Bayar, 1997, C. 1: 99).

Cemiyete bağlı kulüpler onun toplumsal, kültürel, eğitsel içerikli faaliyetlerini yürüttüğü organları olmuştur. Cemiyet yurt düzeyindeki örgütlenmesini, kulüpler kanalı ile gerçekleştirmiştir (Er, www.tarihtenotlar.com, 18.07.2014). Bu durum Cemiyet açısından kulüplerin siyasal önemini arttırdığı gibi İTC kadar yaygınlık kazanamamış olan muhalifler açısından da kulüplerin bir hedef haline gelmesine yol açmıştır.

Kulüplerin siyasal hayatta oynadığı roller hakkında hem olumlu hem olumsuz değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Celal Bayar anılarının 31 Mart Ayaklanması ile ilgili kısmında, ülkenin her yanında Meşrutiyetin ilanı ile beraber İT Kulüplerinin açıldığını, buralara orta tabakadan değerli ve feragat sahibi memleket çocuklarının girdiğini, bunların 31 Mart Ayaklanması'nda Meşrutiyet İnkılabı'na sadık şekilde bekçilik yaptıklarını kaydetmektedir (Bayar 1997, C. 1: 152). Kulüplerin, İTC karşıtlarının hedefi haline geldiğini gösteren bazı olaylara da değinen Bayar, bunlara örnek olarak 31 Mart Ayaklanması'nın olduğu aynı gün Erzincan'daki paralel ayaklanmada askerlerin İT'ye ait bir kulübe ve bir başka siyasi kulübe saldırdıklarını (Bayar 1997, C. 1: 120), Bursa, Yenişehir'de de bir İTC Kulübünün İttihad-ı Muhammedî yanlılarınca basılacağı endişesi yaşandığını aktarmaktadır (Bayar 1997, C. 2: 13).

Toplum güdüm altına alma amacı bilinen İTC'nin, kulüplerden de bu amaçla yararlandığına, hatta zaman zaman toplum üzerinde baskı kurma aracı olarak kullandığına ilişkin eleştiriler az değildir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin son dönem bürokrat ve siyasetçilerinden olup İT karşıtlığıyla bilinen eski Halep Valisi Ahmet Reşit (Rey) Bey anılarında kulüplerin, halk üzerindeki egemenliklerini pekiştirmek için hükümet nüfuzuna sahip oldukları imajı vermeye, memurların azledilmesi ve atanması yetkisinin kendilerinde olduğunu göstermeye çalıştıklarını belirtmektedir. Şu ifadeler Rey'e aittir:

"...Kulüpler kâh kin ve düşmanlık göstermek, kâh menfaat temin etmek ve her iki halde de hükümet nüfuzunu ellerine almak emeliyle memurları tehdit ederek baskı yapıyorlardı. Bu nedenle ve ayrıca halkın işlerinin yürütülmesinde çıkardıkları zorluk ve engelleri ortadan kaldırmak için etkili bir yöntem kullanmak ve bu yöntemi uzunca müddet devam ettirmek gerekiyordu.

Memleketimizde hükümete geçmek isteyen bütün teşekküller gibi İttihad ve Terakki Kulüpleri de, ancak memurların atanması ve görevden alınması yetkisinin kendilerinde olduğunu göstermek suretiyle, halkın gözünde hükümet nüfuzuna sahip görünmeye çalışmaktan başka bir şey yapmazlardı..." (Rey 2014: 138-139).

Rey, kulüplerin davranışlarına karşı ne gibi etkili önlemler aldığını belirtmemektedir. Ancak anlatımına bakılırsa, bir Vali olarak Kulüplerin yönetimle ve memurlarla ilgili siyasi ve psikolojik baskı ve telkinlerine kararlı şekilde direndiği, Cemiyet Genel Merkezi'nden mebus adayları ile ilgili olarak seçime müdahale anlamına gelen tavsiyelerine uymadığı anlaşılmaktadır. Rey, bu tutumunun İT'lilerce hoşnutsuzlukla karşılandığını ve aleyhine değerlendirildiğini, bir süre sonra da Halep Valiliğinden alındığını kaydetmektedir (Rey 2014: 140-141, 155).

Rey'in anlatımına bakıldığında İT iktidara geldikten sonra bunun yan kuruluşu niteliğindeki kulüplerin siyasal hayatta ve devlet hayatında etkili olmak ve nüfuz kullanmak için baskıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Kulüplerin siyasal davranışlarından örnek veren Rey, kendisi Halep'te vali iken, İT'nin Urfa Kulübünün Genel Merkeze yaptığı ihbarlar üzerine bir İT Heyetinin kendisine Urfa mutasarrıfının görevden alınması için yaptığı ziyareti anlatmaktadır (Rey 2014: 150-155).

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta 2. Abdülhamit rejimine karşı oluşmuş gizli bir örgüt olarak ortaya çıktı. Siyasal baskı ortamında başta askerler, mektepliler ve aydınlar arasında olmak üzere hızla yayıldı. Hem yurt içinde hem yurt dışında faaliyetlerde bulunan Cemiyet, 1908'e gelindiğinde ulaştığı örgütlenme ve aksiyon gücüne dayanarak Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli rol oynadı. 2. Meşrutiyetin ilk seçimleri ile iktidara gelen İTC, o güne kadar başvurduğu tedhiş (terör) yöntemlerinden tamamen vazgeçmemekle birlikte toplumsal tabanını genişletmek, meşruluğunu arttırmak için çeşitli değişikliklere gitmiştir. Bunlardan bazıları gizlilikten yavaş yavaş çıkmaya çalışması, Cemiyete üye alımındaki yemin uygulamasından vazgeçmesi ve Cemiyet bünyesinde kulüpler kurarak toplumla daha rahat temas kurma yoluna gitmesidir.

İT Kulüpleri, Cemiyetin yan kuruluşları olarak ilk defa 1909 Tüzüğü ile kurulmuştur. Toplumunu değiştirip dönüştürmek amacıyla kurulmuş bir örgüt olması nedeniyle İTC, bu amacına ulaşmak için toplumsal, ekonomik, kültürel ve eğitim içerikli faaliyetler yürüten kulüplerden yararlanmıştı. Kulüpler, gece dersleri vermek; ahlâkî, meslekî ve ilmî konferanslar düzenlemek; edebî eserleri okutmak; sağlık hizmetleri vermek; çocuk eğitimiyle ilgilenmek; sosyal yardımlarda bulunmak; yerli üretimi ve yerli malı kullanımını desteklemek; spor faaliyetleri organize etmek; gazete çıkarmak gibi çok sayıda etkinlik türüyle bir yandan devlet ve toplum nezdinde meşruluk sorunu yaşayan

İTC'nin bu sorununun çözümüne katkıda bulunurken bir yandan da İTC'nin modernleşme, kalkınma, aydınlanma amaçlarına hizmet etmişlerdir. Toplumun kalkınması, modernleşmesi ve aydınlanmasına dönük etkinlikler yapan bir yan kuruluş olması hasebiyle İTC Kulüpleri, 1932'de CHP'nin yan kuruluşu olarak kurulan ve uzun yıllar etkinlik gösteren Halkevleri modelinin bir öncüsü olarak değerlendirilebilir. Cemiyet, kulüpleri halkın siyasal ve toplumsal bakımdan eğitimi amacıyla kullanmıştır. Bu arada İTC yeni üyeler kazanmak için kulüpleri zemin olarak kullandığı gibi kulüpler, hükümet nüfuzuna dayanarak halk üzerinde baskı kurmanın aracı olarak da işlev görmüşlerdir.

KAYNAKLAR**Kitap ve Dergiler**

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 9. Basım, İstanbul, 2013.
- Ahmed Rıza Beyin Anıları, Yayınlayan: Bülent Demirbaş, Arba yayınları, İstanbul, 1988.
- AKBAL, İsmail, *Derin Cinayetler*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- AKSOY, A. Şerif, *Jön Türkler*, Nokta Kitap Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2006.
- ALKAN, Necmettin, *2. Abdülhamid ve Jön Türkler*, Selis Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- BALTACI, Ali Yağız, "Galatasaray-Fenerbahçe Rekabetinin Kökeninde Ne Var?", (www.gazetebilkent.com).
- BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 1, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997.
- BAYAR, Celâl, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 2, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkepleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- DERİNGÖR, Halit, *Fenerbahçe Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanları*, Bilge Kültür Sanat, 5. Basım, İstanbul, 2005.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 11. Baskı, Ankara, 1993.
- DOĞAN, Yalçın, *Fenerbahçe Cumhuriyeti-Dün, Bugün, Yarın ve Daima*, Doğan Kitapçılık, 4. Baskı, İstanbul, 2007.
- ER, Hakan, "İttihat ve Terakki Kuruluş-Kollar-Sistem", (www.tarihtenotlar.com).
- EROĞLU, Nazmi, "31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar", *Köprü*, 3 Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, Sayı: 78.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Bizim İçin Oyna – Türkiye'de Futbol ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, Cilt 1, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı), "İttihat ve Terakkî Cemiyeti" maddesi, Cilt 23.
- HANİOĞLU, Şükrü, *Radikal Gazetesi*, 28.05.2012. "İttihatçıların Yaptığı, Günümüz Fenerbahçesine Yapılamaz", (Ezgi Başaran'la Söyleşi).

- İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Yayına Haz.: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- KARABEKİR, Kâzım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909*, Yayınevi yok, İstanbul, 1982.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2008.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Baskı, Ankara, 1991.
- ODABAŞI, İ. Arda, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, Cilt: X, Bahar 2011, Sayı: 22.
- ÖZDAĞ, Ümit, "100. Yılında Teşkilat-ı Mahsusa ve Türk İstihbaratçılığı", *Türkiye'de Yeniçağ*, 11.12.2014.
- ÖZDEMİR, Yavuz-AKTAŞ, Elif, "Halkevleri(1932'den 1951'e)", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum, 2011, Sayı: 45.
- Reşid Bey'in Hatıraları – Sürgünden İntihara*, Haz: Ahmet Mehmetefendioğlu, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1993.
- REY, Ahmet Reşit, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Haz.: Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.
- SEMİZ, Yaşar, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 35.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., "İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey", *Belleten*, TTK Yayını, Yıl: 1959, Cilt XXIII.
- Talât Paşa'nın Anıları*, Haz: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2000.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlamı*, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1988.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 3, Hürriyet Vakfı Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1989.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- VARDAR, Galip, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000.

YEŞİLYURT, Süleyman, *Türkiye'nin Başbakanları*, Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006.

ZEYREK, Şerafettin, *Türkiye'de Halkevlere ve Halkodaları, 1932-1951*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

İnternet Kaynakları

www.bjk.com.tr

www.fenerbahce.org

www.galatasaray.org

www.sozluk.net